

INTERNATIONAL
CONFERENCE

INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY STUDIES AND SCIENTIFIC RESEARCH

 30
OKTOBER
2026

CERTIFICATE
to Each Author

Google Scholar
Indexing

Online
Publication

E-Conference

HELSINKI
FINLAND

CONFERENCE THEMES

- Social and Economic Sciences
- Exact and Natural Sciences
- Humanities and Philology
- Medicine and Pharmacy
- Information Technologies and Engineering
- Pedagogy and Modern Education
- Law and Public Administration
- Agriculture and Veterinary Sciences
- Architecture, Construction and Urban Studies
- Innovative Research and Interdisciplinary Studies

REGISTER NOW

intconf.online

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA FONEMATIK IDROKNI RIVOJLANTIRISH METODIKALARI

Oppoqxo‘jayev Xojixuja Azimjon o‘g‘li

Qo‘qon davlat universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası assistent-o‘qituvchisi

No‘monjonova Madinaxon Nosirjon qizi

Maxsus pedagogika (logopediya) yo‘nalishi 401-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokni rivojlantirishning pedagogik asoslari, samarali metodlari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilingan. Fonematik idrokning og‘zaki nutqni tushunish, nutq tovushlarini farqlash, so‘zlarning tovush tarkibini anglash hamda dastlabki savodga tayyorgarlik jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, tovushlarni farqlash, fonematik eshituvni rivojlantirish, tovush o‘rnini aniqlash, minimal juftliklar bilan ishlash, didaktik o‘yinlar va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish kabi pedagogik usullar tavsiflangan. Bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, mashg‘ulotlarni izchil tashkil etish, logoped va tarbiyachi hamkorligini ta‘minlash hamda rivojlanish natijalarini baholash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: fonematik idrok, fonematik eshituv, maktabgacha yosh, nutq rivojlanishi, tovushlarni farqlash, fonologik ong, logopedik mashg‘ulot, didaktik o‘yin, tovush tahlili, savodga tayyorgarlik.

Maktabgacha yosh davri bolaning nutqiy, kognitiv va kommunikativ rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola atrofdagilar nutqini tinglash, so‘zlarning ma‘nosini tushunish, nutq tovushlarini o‘zlashtirish va o‘z fikrini og‘zaki ifodalash ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich egallaydi. Nutq rivojlanishining muhim tarkibiy qismlaridan biri fonematik idrok bo‘lib, u til tovushlarini farqlash va ularning ma‘no ajratishdagi vazifasini anglash bilan bog‘liq.

Fonematik idrokning yetarli rivojlanishi bolaga talaffuzi bir-biriga yaqin tovushlarni farqlash, so‘zlarni to‘g‘ri idrok etish, tovush tarkibidagi farqlarni anglash va keyinchalik savod o‘rganishga tayyorlanishda yordam beradi. Masalan, “tol” va “bol”, “gul” va “kul” kabi so‘zlarni farqlashda alohida fonemalarning ahamiyatini anglash muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi ayrim bolalarda nutq tovushlarini farqlash, so‘zning tovush tarkibini anglash yoki tovushlarni izchil idrok etishda qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Bunday qiyinchiliklar turli sabablarga bog‘liq bo‘lishi mumkin, shuning uchun ularni faqat fonematik idrokning sustligi bilan izohlash to‘g‘ri emas. Bolaning eshitish imkoniyatlari, nutqiy tajribasi, til muhiti va individual rivojlanish xususiyatlari ham hisobga olinishi lozim.

Shu sababli maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida fonematik idrokni rivojlantirishga yo‘naltirilgan pedagogik ishlarni maqsadli, tizimli va o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashtirilgan tarzda tashkil etish muhimdir.

Fonematik idrok — nutq tovushlarini til tizimida ma‘no farqlash vazifasini bajaruvchi birliklar sifatida idrok etish va farqlash qobiliyatidir. U fonematik eshituv

bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, fonematik idrok tushunchasi nutq tovushlarini til birliklari sifatida anglash jihatini ham qamrab oladi.

Fonematik idrokni fonologik ong bilan aynan bir tushuncha sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Fonologik ong kengroq tushuncha bo‘lib, so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish, qofiyani aniqlash, tovushlarni ajratish, birlashtirish va tovush tarkibini tahlil qilish kabi ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokning rivojlanishi quyidagi ko‘nikmalarning shakllanishi bilan bog‘liq:

- nutq tovushlarini tinglash va farqlash;
- talaffuzi o‘xshash tovushlar qatnashgan so‘zlarni ajratish;
- tovushning so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishini aniqlash;
- so‘zlarni bo‘g‘inlarga ajratish;
- so‘zning tovush tarkibini anglashga dastlabki qadam qo‘yish;
- eshitilgan tovushlar ketma-ketligini eslab qolish va qayta ifodalash.

Fonematik idrok va fonologik ongni rivojlanishi savodga tayyorgarlik uchun muhim hisoblanadi. Biroq bu ko‘nikmalar bolaning o‘qish va yozishni o‘zlashtirishiga ta’sir qiluvchi yagona omil emas. Lug‘at boyligi, og‘zaki nutqni tushunish, harflar haqidagi bilimlar va ta’lim muhiti ham muhim ahamiyatga ega.

Fonematik idrokni rivojlantirish ishlari bolaning yoshi, nutqiy rivojlanish darajasi, ona tili va individual ehtiyojlariga muvofiq tashkil etilishi kerak.

Izchillik tamoyili. Mashqlar oddiy eshituv farqlarini aniqlashdan boshlanib, asta-sekin nutq tovushlarini farqlash, tovushning so‘zdagi o‘rnini aniqlash va tovush tarkibini anglashga yo‘naltiriladi.

O‘yin orqali o‘qitish tamoyili. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘yin faoliyati tabiiy o‘rganish vositasi hisoblanadi. Shu sababli fonematik mashqlar qiziqarli topshiriqlar, harakatli o‘yinlar, ertak qahramonlari va didaktik materiallar bilan uyg‘unlashtirilishi maqsadga muvofiq.

Ko‘rgazmalilik tamoyili. Rasmlar, predmetlar, tovush belgilaridan foydalanish bolaga eshitilgan tovush va uning qatnashgan so‘zini bog‘lashga yordam beradi. Biroq ko‘rgazmali vosita bolaning tovushni tinglashiga xalaqit bermasligi kerak.

Individual yondashuv tamoyili. Mashqlar bolaning tovushlarni farqlash darajasi, lug‘at boyligi, diqqat imkoniyatlari va kommunikativ ehtiyojlariga qarab tanlanadi.

Muntazamlik tamoyili. Qisqa, lekin muntazam tashkil etiladigan mashqlar fonematik ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich mustahkamlashga yordam beradi.

Fonematik idrokni rivojlantirishning samarali pedagogik usullari

Nutqiy va nonutqiy tovushlarni tinglash. Dastlab bolalarda eshitishga e’tibor qaratish va tovush manbalarini farqlash ko‘nikmalarini o‘yin orqali rivojlantirish mumkin. Masalan, bola qo‘ng‘iroq, baraban, suv shildirashi yoki eshik taqillashi kabi tovushlarni tinglaydi va ularning manbasini aniqlaydi.

Keyingi bosqichda nutqiy tovushlarni tinglashga o‘tiladi. Tarbiyachi yoki logoped tovushni aniq talaffuz qiladi, bola esa eshitgan tovushiga mos rasmni tanlaydi yoki belgilangan signalni bajaradi.

Bu mashqlar nutq tovushlarini farqlash uchun tayyorgarlik vazifasini bajaradi, lekin nonutqiy tovushlarni farqlashning o‘zi fonematik idrok rivojlanganini to‘liq

ko'rsatmaydi.

Tovushlarni farqlash usuli

Bolalarga talaffuzi bir-biriga yaqin tovushlar qatnashgan so'zlarni tinglash va farqlash topshiriladi. Masalan, "tol — bol", "kul — gul" kabi so'z juftliklari qo'llanishi mumkin.

Logoped so'zlarni aniq talaffuz qiladi va boladan mos rasmni ko'rsatishni so'raydi. Dastlab farqlanishi oson bo'lgan so'zlardan foydalanilib, keyinchalik topshiriqlar murakkablashtiriladi.

Bunda bolaning tovushni eshitib farqlashi va uni mustaqil talaffuz qilishi alohida ko'nikmalar ekanini hisobga olish zarur. Bola tovushni to'g'ri farqlashi, lekin uni talaffuz qilishda qiynalishi mumkin.

"Tovushni eshit va signal ber" o'yini

Ushbu o'yinda bolalar ma'lum tovushni eshitganlarida oldindan kelishilgan harakatni bajaradilar.

Masalan, logoped "S" tovushini aytganda bolalar qo'l ko'taradi, boshqa tovushlarda esa tinch turadi. Keyingi bosqichda tovush alohida emas, so'zlar tarkibida beriladi.

O'yinning maqsadi — bolalarning muayyan tovushga diqqatini qaratish, uni eshitish orqali ajratish va topshiriq shartiga muvofiq javob berish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Minimal juftliklar bilan ishlash

Minimal juftliklar faqat bitta fonema bilan farqlanadigan so'zlardan tashkil topadi. Masalan, "tol — bol" yoki "kul — gul" juftliklarida boshlang'ich tovushning almashishi so'z ma'nosini o'zgartiradi.

Bolaga ikki rasm ko'rsatiladi, so'zlar talaffuz qilinadi va u eshitgan so'ziga mos rasmni tanlaydi. Ushbu faoliyat bolaning fonematik farqlarni anglashini rivojlantirishga qaratiladi.

So'z juftliklarini tanlashda tilning fonetik xususiyatlari va bolaning lug'at boyligi hisobga olinishi kerak. Bolaga notanish so'zlar ishlatilsa, topshiriq tovushni farqlashdan ko'ra so'z ma'nosini tushunish bilan bog'liq qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Tovushning so'zdagi o'rnini aniqlash

Bu usulda bola muayyan tovush so'zning boshida, o'rtasida yoki oxirida kelishini aniqlashni o'rganadi.

Masalan, "anor", "savat", "olmos" so'zlarida "a" tovushining o'rnini aniqlash topshirig'i berilishi mumkin. Bunda so'zlar bolaga tanish bo'lishi va topshiriq bolaning rivojlanish bosqichiga mos tanlanishi lozim.

Dastlab so'z boshidagi tovushni aniqlashdan boshlash, keyinchalik so'z o'rtasi va oxiridagi tovushlarni farqlashga o'tish maqsadga muvofiq.

Bo'g'in va tovush tahliliga tayyorlash

Fonematik idrokni rivojlantirish jarayonida bolalarning so'zlarni bo'g'inlarga ajratish, bo'g'inlar sonini aniqlash va tovushlar ketma-ketligiga e'tibor qaratish ko'nikmalari ham bosqichma-bosqich rivojlantiriladi.

Masalan, "kapalak" so'zini bo'g'inlarga ajratish, har bir bo'g'inni qarsak bilan

ifodalash yoki qisqa soʻzdagi birinchi tovushni aniqlash topshiriqlari bajariladi.

Bunda maktabgacha yoshdagi bolalarga murakkab fonetik tahlilni erta va majburiy tarzda yuklamaslik, mashqlarni ularning tayyorgarlik darajasiga moslashtirish zarur.

Didaktik oʻyinlardan foydalanish

Didaktik oʻyinlar fonematik idrokni rivojlantirishni bolalar uchun qiziqarli va faol jarayonga aylantiradi.

“Tovushlar uychasi” — bolalar berilgan tovush bilan boshlanadigan rasmlarni tegishli uyga joylashtiradilar.

“Kim diqqatli?” — tarbiyachi soʻzlarni aytadi, bolalar belgilangan tovushni eshitganlarida signal beradilar.

“Sehrli xalta” — bola xaltadan predmetni tanlaydi, uning nomini aytadi va belgilangan tovushning soʻzdagi oʻrnini aniqlaydi.

“Soʻzlar zanjiri” — bolalar oldingi soʻzning oxirgi tovushiga yoki oldindan belgilangan tovushga mos yangi soʻz topadilar. Bu oʻyin bolalarning yoshiga va lugʻat boyligiga qarab soddalashtiriladi.

“Rasmni top” — logoped bir soʻzni aytadi, bola esa shu soʻzga mos rasmni tanlaydi. Tovush jihatdan yaqin soʻzlar bilan ishlash orqali eshitib farqlash koʻnikmasi mashq qilinadi.

Oʻyinlar davomida bolaning xatosi keskin tanqid qilinmasligi, toʻgʻri javobga erishish uchun zarur koʻmak berilishi va har bir bolaning faol ishtiroki ragʻbatlantirilishi lozim.

Ushbu model qatʼiy va barcha bolalar uchun bir xil boʻlgan yoʻl xaritasi emas. Bolaning ehtiyojlari va rivojlanish darajasiga qarab ayrim bosqichlar parallel olib borilishi yoki qayta takrorlanishi mumkin.

Fonematik idrokni rivojlantirish ishlari maktabgacha taʼlim tashkilotida tarbiyachi, logoped va ota-onalar hamkorligida olib borilganda izchilroq tashkil etilishi mumkin.

Logoped bolaning nutqiy rivojlanishini baholaydi, tovushlarni farqlashdagi qiyinchiliklarni aniqlaydi va individual mashgʻulotlar mazmunini belgilaydi.

Tarbiyachi mashgʻulotlarda shakllangan koʻnikmalarni didaktik oʻyinlar, sheʼrlar, suhbatlar va kundalik faoliyatda mustahkamlashga yordam beradi.

Ota-onalar uy sharoitida qisqa va qiziqarli mashqlarni bajarish, bolaga kitob oʻqib berish, tovushlar va soʻzlar haqida suhbatlashish orqali nutqiy muhitni boyitishlari mumkin.

Hamkorlik jarayonida bolaning nutqiy xususiyatlari haqida maʼlumot almashish, mashqlarni izchil tashkil etish va natijalarni muntazam kuzatish muhimdir. Bunda bolaning rivojlanishi boshqa bolalar bilan taqqoslanmasligi, balki uning individual oʻsishi asosida baholanishi kerak.

Agar bola nutq tovushlarini muntazam farqlashda qiynalsa, eshitish holati boʻyicha xavotir mavjud boʻlsa yoki nutq rivojlanishida boshqa qiyinchiliklar kuzatilsa, tegishli mutaxassislar tomonidan qoʻshimcha baholash tavsiya etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish nutqiy rivojlanish va savodga tayyorgarlikning muhim yoʻnalishlaridan biridir. Ushbu

jarayonda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, mashqlarni izchil tashkil etish va o'yin faoliyatidan samarali foydalanish muhim pedagogik ahamiyatga ega.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarda fonematik idrokni rivojlantirish maqsadli, izchil va bolaga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni talab qiladi. Mazkur yo'nalishda didaktik o'yinlar tizimini takomillashtirish, individual mashg'ulot dasturlarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini amaliy tadqiqotlar orqali baholash dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gillon, G. T. *Phonological Awareness: From Research to Practice*. 2nd ed. New York: Guilford Press, 2018.
2. National Early Literacy Panel. *Developing Early Literacy: Report of the National Early Literacy Panel*. Washington, DC: National Institute for Literacy, 2008.
3. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). *Phonological Processing*. Practice Portal. <https://www.asha.org/practice-portal/>
4. Carroll, J. M., Snowling, M. J., Hulme, C., Stevenson, J. The Development of Phonological Awareness in Preschool Children. *Developmental Psychology*, 2003, 39(5), 913–923.
5. Anthony, J. L., Francis, D. J. Development of Phonological Awareness. *Current Directions in Psychological Science*, 2005, 14(5), 255–259.
6. UNESCO. *Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education — All Means All*. Paris: UNESCO, 2020.